

DIEPGANG

een kroniek van drie dorpen langs het Reitdiep

Een uitgave van de Historische Kring Ubbega
Adorp • Sauwerd • Wetsinge

**grafkelders in Sauwerd en Wetsinge
tussen Wetsinge en de Hoge Wier
het lijkenhuisje in Adorp**

jaargang 5 nr. 13 april 2017

Redactioneel

In dit eerste nummer van 2017: nieuwe gegevens over de grafkelders in Sauwerd en Wetsinge in een uitgebreid artikel vol suspense. Een beschrijving van het historische landschap tussen Wetsinge en de Hoge Wier. En een kort artikel over het lijkenhuisje op het Adorper kerkhof; in de rubriek "Oud Nieuws" een opmerkelijk "schoolmeesterrapport" uit 1828. Uiteraard de aankondiging van de komende lezing (zie óók de convocatie bij dit nummer) en andere interessante activiteiten.

De komende lezing op 18 april 2017

Op 18 april a.s. zal dr Mans Schepers een lezing voor ons verzorgen over "*Vroege boeren op de kwelder*".

Onderzoek aan terpen en wierden vindt al meer dan honderd jaar plaats. We weten daar dan ook al heel veel van. Toch vindt er juist de laatste jaren een omslag plaats in ons denken over het leven op een wierde voordat de grote bedijkingen begonnen. In zijn verhaal gaat Mans Schepers in op drie zaken. Hoe zag het landschap rond de wierden eruit, hoe is dit ontstaan en kunnen we vaststellen in welke mate mensen daar al invloed op uitoefenden? Ten tweede gaat hij in op de akkerbouw in het gebied: welke gewassen waren er beschikbaar. Wat weten we daarvan én wat weten we niet? Tenslotte: wat is de verhouding tussen mens en landschap, en hoe zag een gewone maaltijd in het gebied er uit?

De lezing vindt plaats in Artharpe, begint om 20.00 uur en is voor leden gratis.

De lezing wordt voorafgegaan, om 19.30 uur, door de ledenvergadering met o.a. de verantwoording van uitgaven en inkomsten 2016.

De Archiefcommissie HKU

De samenstelling van de werkgroep is eind 2016 gewijzigd. Door persoonlijke omstandigheden moet Roelof Bruins helaas terugtreden; het bestuur zal zijn enthousiaste en sturende bijdrage aan het opzetten van de werkgroep en de praktische werkzaamheden ervan missen. Roelof is op passende wijze door het bestuur in het zonnetje gezet.

Gelukkig hebben de twee andere leden, Hannes Companjen en Harm Nomden versterking gekregen van Henk Rothe. De commissie zal lopende en nieuwe werkzaamheden en initiatieven in het volgende nummer onder de aandacht van de leden brengen. De archiefcommissie is te bezoeken op de woensdagmiddag, vanaf 14.00 uur, vakanties uitgezonderd.

380 kV- bovengronds of ondergronds?

Minister Kamp heeft in december de conclusie getrokken dat de volgens hem forse meerkosten van gedeeltelijke ondergrondse aanleg niet opwegen tegen de meerwaarde ervan. De nieuwe leiding zou nu juist bij Sauwerd/ Wetsinge en Bedum/ Westerdijkshorn ondergronds moeten, volgens de werkgroep die de belangen van Westerdijkshorn, Wetsinge en Sauwerd rond deze plannen behartigt. Op 7 februari j.l. is dit onderwerp in de Tweede Kamer aan de orde geweest. Ondanks de informatie die de werkgroep van tevoren aan alle partijen had gestuurd, legde de Tweede Kamer zich neer bij het standpunt van de minister.

Meer informatie over de standpunten van de werkgroep:: <http://noord-west380kvmoetgoed.nl/>.

Rond de zomer 2017 zullen verdere plannen en vergunningen ter inzage worden gelegd. Hét moment om uw zienswijze kenbaar te maken aan het Ministerie over deze aantasting van ons mooie historische cultuurlandschap! Wat TenneT, de netbeheerder en het Rijk (Minister van Economische Zaken, Kamp) betreft, is het dus vooral een technische resp. financiële aangelegenheid. Informatie van Tennet over dit onderwerp is te vinden op de website <http://www.eemshaven-vierverlaten380kv.nl/>.

De Kerstvloed van 1717

Op initiatief van Nicolaas Geenen van het kerkje van Wetsinge wordt er nagedacht over de herdenking van de beruchte kerstvloed in 1717. In de nacht van 24 op 25 december 1717 werd het noorden van de Nederlanden getroffen door een stormvloed. In de provincie Groningen kwamen zo'n 2100 mensen om en werden 1560 huizen verwoest.

De gedachten gaan uit naar kunstmanifestaties, een wandelroute, een boekje over de Kerstvloed en één of meerdere lezingen in de kerk van Wetsinge. De activiteiten zullen plaats vinden in de maand oktober. Ook de Historische Kring Ubbega zal haar bijdrage leveren; later meer informatie.

Familieaantekeningen betreffende de grafkelders in de oude kerken van Sauwerd en Wetsinge

door Gerta Boonstra

Inleiding

Onder het koor van de middeleeuwse kerken van Sauwerd en Wetsinge bevonden zich van oudsher grafkelders waarin de bewoners van de beide Onstaborgen werden bijgezet. Eerst alleen in Sauwerd, maar na de bouw van Nieuw Onsta halverwege de 16de eeuw ook in Wetsinge.

Wanneer precies de grafkelder in de kerk van Sauwerd werd gebouwd, weten we niet. Archeologisch onderzoek naar de restanten van de middeleeuwse kerk heeft echter uitgewezen dat het koor van die kerk in de 14de of 15de eeuw vergroot werd, vermoedelijk om ruimte te scheppen voor de grafkelder van de Onsta's. Zeker is dat de kelder al in gebruik was in 1483, want uit dat jaar stamt de zerk van Abel Onsta die de grafkelder afdekte en die in 1894 onder de graszoden van het oude kerkhof aan het Hoogpad werd gevonden.

Dat de grafkelder niet alleen plaats bood aan overledenen uit de familie Onsta werd duidelijk in 1796, toen men na opening de lijkkasten aantrof van vestingbouwer Hendrik Ruse, zijn echtgenote Susanna en zijn moeder Euphemia (zie: "Henric Ruse – Heer van Sawert" in Diepgang no 6/2014).

Naar aanleiding van bovenstaand artikel werd ik onlangs benaderd door dr. O.D.J. (Otto) Roemeling. Hij vertelde over aanvullende informatie te beschikken over de grafkelder van Sauwerd en over de aan hem verwante familie Römelingh, die in de 17de eeuw nauwe banden had met de familie Ruse. Evenals de Ruse's hadden ook de Römelinghs zich in de loop van hun leven in Denemarken gevestigd en de informatie waarover Otto Roemeling beschikte, bleek afkomstig uit Deense familieaantekeningen, geschreven door Conrad Römelingh en diens vrouw en dochter.

De familie Römelingh en Sauwerd

Conrad Römelingh was in 1652 getrouwd met Svanne Elisabeth Ruse, een jonger zusje van Hendrik Ruse. Het echtpaar vestigde zich in Groningen in de Peperstraat en later in de Ebbingestraat waar hun eerste kinderen werden geboren. Kennelijk waren de verhoudingen tussen Hendrik Ruse en de Römelinghs zo goed, dat Ruse in 1658 zijn zwager opdracht gaf om voor hem de Onstaborg in Sauwerd te kopen met alle heerlijke rechten die daaraan verbonden waren.

Omdat Ruse zelf veelvuldig in het buitenland verbleef, liet hij het beheer van de de borg meestal aan anderen

over, onder meer aan zijn zwager Conrad Römelingh. Uit de Deense familiepapieren blijkt dat de familie Römelingh nauwe banden had met de Onstaborg en het naastliggende middeleeuwse kerkje (afb. 1).

Afb. 1 De middeleeuwse kerk van Sauwerd. Steendruk naar een anonieme tekening uit 1840, het jaar waarin de kerk werd afgebroken. De steendruk werd uitgegeven bij J. Oomkens te Groningen.

Gedocumenteerd is bijvoorbeeld dat Conrad Römelingh tussen 1670 en 1672 met zijn gezin op de Onstaborg woonde, gebruik makend van de heerlijke rechten die aan de functie van borgheer verbonden waren. Zo fungeerde hij enige tijd als redger (rechter) en schepper (hoofd van het zijlvest) van Sauwerd. Eind 1672 keerde hij terug naar Denemarken.

De band van het gezin Römelingh met Sauwerd was echter al ouder. Uit de genoemde aantekeningen blijkt dat in februari 1661, toen de familie nog in Groningen woonde, hun dochter Heilwich Elisabeth in de kerk van Sauwerd werd begraven.

'...den 22 [februari 1661] tot Sawert in de kercke begraven ...'

Kennelijk verbleef het gezin ook toen al vaak op de Onstaborg, samen met Euphemia van Ketwich, de moeder van Hendrik en Svanne Ruse. Dat zijn schoonmoeder Euphemia op de Onstaborg woonde en daar

ook overleden is, wordt in ieder geval bevestigd door de aantekeningen die Conrad Römelingh maakte over haar dood en begrafenis:

'Anno 1662 den 14 Augusti is mijn Liefsten [ontbrekend: Vrouwen] Moeder, Vrouw Euphemia Ketwich deser werelt overleden in Groningerlandt op het huis Sauwert, en licht aldaer in de kercke begraven'

Let wel: grootmoeder Euphemia en kleindochter Heilwich Elisabeth lagen in de kerk *begraven*. Van de grafkelder van de Onsta's werd dus geen gebruik gemaakt! Hoe het dan toch mogelijk is dat er in 1796 drie lijkkasten van de familie Ruse in de grafkelder werden aangetroffen, wordt duidelijk uit een kleine aanvulling die later in een ander handschrift (dat van Svanne Elisabeth Ruse) aan het bovenstaande citaat werd toegevoegd:

"van het graff is naderhant een kelder gemaect daer Haer Lijck staet met twee van onse kinder'

Met andere woorden: pas nadat grootmoeder en kleindochter beiden begraven waren in de kerk van Sauwerd (en niet bijgezet in de grafkelder van de Onsta's!) kwam men op het idee om voor hen een eigen grafkelder te bouwen. Het is heel wel mogelijk dat bouwkundige en vestingbouwer Hendrik Ruse hiervoor zelf de bouwtekeningen gemaakt heeft. Of dat een nieuwe kelder is geworden, of dat het een uitbreiding was van de al bestaande grafkelder is niet helemaal duidelijk. Gezien bovenstaande formulering neig ik naar de eerste mogelijkheid, waarmee tegelijk verklaard zou zijn waarom er in 1796 - toen de grafkelder geopend werd - geen graftombes van de familie Onsta gevonden zijn. Kennelijk heeft men in dat jaar de

grafkelder van de familie Ruse geopend en die van de Onsta's over het hoofd gezien.

Een bijzondere reis van Denemarken naar Sauwerd

In bovenstaand citaat spreekt Svanne Elisabeth Ruse over "twee van onse kinder" die in de grafkelder begraven zijn. Behalve Heilwich Elisabeth is er dus nog een tweede kind van de Römelinghs in de grafkelder van Sauwerd bijgezet. Dat tweede kind is Christian, die in 1665 in Kopenhagen werd geboren, toen zijn vader Conrad daar garnizoensarts was. Helaas overlijdt het jongetje als hij vier jaar oud is. Op 4 oktober 1669 wordt hij in de Duitse (Lutherse) kerk van Kopenhagen begraven. Als de familie Römelingh in 1670 terugkeert naar de Ommelanden om het beheer van de Onstaborg tijdelijk op zich te nemen, nemen ze het lijkstijve van de kleine Christian mee terug naar Sauwerd. Hoe die reis precies verlopen is, weten we niet. Reizen met een "loodzware" loden lijkstijve zal niet eenvoudig geweest zijn, nog afgezien van het emotionele aspect ervan. De Deense familiepapieren geven aan dat onderweg Amsterdam en Leeuwarden werden aangedaan. Vermoedelijk reisden Conrad en Svanne met hun 15-jarige dochter Adelgunde Mechteld en hun 8-jarige zoon Patroclus én het lijkstijve van Christian per schip van Kopenhagen naar Amsterdam (afb. 2). Vandaar werd de Zuiderzee overgestoken en ging het verder over land naar Leeuwarden (waar volgens de familieaantekeningen zoon Patroclus bijna verdronk), om vervolgens via Dokkum naar Groningen te reizen. De laatste etappes werden vermoedelijk per trekschuit afgelegd. Vanuit Groningen kwam men op 5 november 1670 in Sauwerd aan. Twee dagen later werd de lijkstijve van de kleine Christian bijgezet in de grafkelder van de Ruses op het koor van de kerk van Sauwerd.

Afb. 2 Fluitschip uit de 17de eeuw. Vanuit Amsterdam, Hoorn en Harlingen voeren jaarlijks honderden "Fluyten" via de Sont naar de havens van de Oostzee. Heeft de familie

Römelingh zó de reis vanuit Denemarken naar Amsterdam gemaakt? Schilderij van J. Th. Blanckerhoff, collectie van het Nederlands Scheepvaartmuseum te Amsterdam.

In de familieaantekeningen wordt de dubbele begrafenis van Christian zó verwoord:

[] 'en den 13 7ber [13 september 1670] daer weder uijtge-
noomen [uit de Duitse kerk] en met ons uijt Denemarc ge-
vaert nae Sauwert, alwaer het den 7 Novembr in de kelder
op het Choor bij de Grootmoeder en sustertie Heilwich Eli-
sabeth'

Nog meer bijzettingen in de grafkelder van Sauwerd

Een laatste aantekening uit het familiedocument waarin Sauwerd ter sprake komt, betreft de dood en begrafenis van Svanne Ruse (afb. 3), de vrouw van Conrad Römelingh en moeder van de hierboven genoemde kinderen:

'den 7 September is mijn L. moeder Swane Elijsabet Rüse in den Here gerust des avens te 10 uijren opt huis te Sauweret en is aldaer in de kercke begraven'.

Afb. 3 Svanne Elisabeth Ruse (1630-1678)

De tekst is geschreven door oudste dochter Adelgunde Mechteld, die na de dood van haar beide ouders de familieaantekeningen voortzette.

Hoewel in bijna alle genealogische aantekeningen over Svanne Elisabeth gezegd wordt dat ze in 1678 in Gluckstadt (toen nog toebehorend aan Denemarken) overleden is, de stad waar haar man Conrad vanaf 1672 garnizoensarts was, ben ik toch geneigd haar dochter te geloven, die Sauwerd als plaats van overlijden noemt.

Het is niet onaannemelijk dat Svanne Ruse in 1677 – ze was toen net weduwe geworden – met haar broer

Hendrik Ruse mee teruggedaan is naar de Ommelanden om zich samen met hem definitief op de Onstaborg te vestigen. Helaas bleek dat niet voor lang te zijn, want binnen twee jaar overlijden broer en zus vrij snel na elkaar, Svanne Elisabeth al in september 1678 en Hendrik Ruse in maart 1679. Hendrik Ruse was de laatste van zijn familie die in de grafkelder van de Ruse's in de kerk van Sauwerd werd bijgezet.

De grafkelder van de kerk van Wetsinge

Dankzij bovengenoemde familieaantekeningen weten we nu dat er tussen 1662 en 1670 een tweede grafkelder in de kerk van Sauwerd werd bijgebouwd.

Dat dit niet uitzonderlijk is, vertelde mij Harry Brouwer, van wiens hand onlangs een boekje verscheen over grafkelders in het Groningerland. De auteur heeft uitgebreid onderzoek gedaan in oude kranten en bij de Groninger Archieven en heeft een schat aan gegevens boven water gehaald waarvan maar een klein deel in het boekje terecht gekomen is.

Naar aanleiding van het verhaal over een tweede grafkelder in de kerk van Sauwerd vestigde hij mijn aandacht op de familieaantekeningen van een zekere Aleit Junius, notities die na haar dood werden voortgezet door haar zoon Albert Jacob Tjarda van Starckenborgh (1638-1691).

Deze Albert Jacob was weduwnaar van Sophia van der Wenghe, dochter van Majoor Philippus Sigismund van der Wenghe die de borg Nieuw Onsta in Wetsinge bewoonde.

Toen Majoor Van der Wenghe in 1684 overleed, schreef zijn schoonzoon Albert Jacob Tjarda van Starckenborgh daarover het volgende in de familieaantekeningen:

Den 9 Mart 1684 Snaghts om 2 uiren is gestorven mijn Sall. Vrouw haar Vaeder de Hooghgebooren Heer Philippus Sigismund Heer tot Wetsinge wesende in sijn leeven Maioor Ritmester over een compagnije te peerde Is gestorven in Sijn intoght tot Grooningen gelosieerd ant loopende diep bij de oude ebbinge poorte brugge is in de avont met toortsen nae het schip gebroght en soo vordan nae Wetsinge in de Kelder in de Kercke geset bij Sijn Vrouw Staen dese 2 Lijcken in een neue gemaecte kelder apart daer toe gemaect an de kant daer de Predighstoel staet op welcker begravenis ick niet ben present gewest belet sijnde door enige ongelegenheit.

In vrije vertaling: de vader van mijn overleden vrouw, Majoor Ritmeester van der Wenghe, Heer van Wetsinge, is op 9 maart 1684 's nachts om 2 uur in Groningen gestorven. Hij is 's avonds met toortsen naar het schip gebracht en zo naar Wetsinge gevaren en bijgezet in de kelder van de kerk bij zijn overleden vrouw. De twee lijken staan in een nieuwe kelder, speciaal voor hen gemaakt aan de kant van de kerk waar de preekstoel

zich bevindt. Ik ben niet op zijn begrafenis geweest omdat ik verhinderd was.

Ook in de kerk van Wetsinge is dus sprake van twee grafkelders. De oudste was omstreeks 1564 gemaakt voor de eerste bewoners van Nieuw Onsta, Aepke Onsta en Gela van Ewsum, wier indrukwekkende grafsteen omstreeks 1910 op het kerkhof van Wetsinge werd teruggevonden. De tweede werd gemaakt in de 17e eeuw toen een andere familie de borg Nieuw Onsta bewoonde: de Van der Wenghes (overigens in vrouwelijke lijn eveneens verwant aan de Onsta's).

De grafkelders in Sauwerd zijn in 1894 door de gemeente Adorp opgeruimd. Hoe dat zit met de grafkelders uit de kerk van Wetsinge is niet helemaal duidelijk. Waarschijnlijk zijn ze tijdens de afbraak van de kerk in

1840 al uitgegraven en bevinden ze zich niet meer onder het maaiveld van het oude kerkhof van Groot Wetsinge (afb.4).

Met dank aan dr. O.D.J. Roemeling en Harry Brouwer

Overige bronnen:

- Drs. I.W. Boersma: *Het archeologisch onderzoek van de standplaats van de Ned. Herv.-kerk te Sauwerd*, Groningse volksalmanak, historisch jaarboek voor Groningen, '85-'86

- Gerta Boonstra: *"Henric Ruse- Heer van Sauwert"*, in: Diepgang 6, 2014

- Harry Brouwer: *Een grote hoop verrot holt en dog weijnig beenderen – Grafkelders in het Groningerland*. Deel 18 uit de reeks Kerken en kerkhoven van de Stichting Groninger Kerken. (2016)

Afb. 4 Kerkhof van Wetsinge. Foto Jan de Groot

Een grote hoop verrot holt en dog weijnig beenderen

In het artikel van Gerta Boonstra, hierboven is dit boekwerkje van Harry Brouwer over "grafkelders in het Groninger land" al genoemd.

In de "schoolmeesterrapporten van 1828" wordt melding gemaakt van slechts vijf grafkelders, waaronder die van Wetsinge. Maar Harry Brouwer ging op zoek en vond veel meer interessante informatie, o.a. in de Groninger Archieven en in oude krantenartikelen. Journalisten wisten spannende en lugubere verhalen te schrijven als er weer een grafkelder was ontdekt.

In dit boekje zijn verhalen verzameld over maar liefst zestien grafkelders: Oldehove, Feerwerd, Sauwerd, Wittewierum, Aduard, Pieterburen, Harkstede, Ste-dum, Zandweer, Midwolde, Uithuizen, Wildervanck, Ulrum, Wehe-den-Hoorn, Middelstum en Leermens. Op pagina 9 en 10 vindt u het verhaal over de grafkelder in Sauwerd.

Bron:

Een grote hoop verrot holt en dog weijnig beenderen - Grafkelders in het Groninger land. ISBN 9789073453463

Van Wetsinge naar de Hoge Wier

door Ben Westerink

Het verhaal van deze route begint in Wetsinge en eindigt bij de Hoge Wier tussen Adorp en Sauwerd. Of u nu wandelt, fietst of de voorkeur geeft aan de luie stoel: de topografische kaart (afb. 2) en de hoogtekaart (afb. 4) houden u wel op koers.

Wetsinge bestaat uit een cluster van drie wierden. De bebouwde wierde wordt Wetsinge I genoemd. De afgegraven wierde daar ten noorden van heet Wetsinge II, terwijl de wierde aan de overzijde van de Provincialeweg als Schelligeheerd bekend staat.

Voor we vertrekken een blik op Wetsinge II. Met 7 ha was dit de grootste van de drie. De wierde werd in 1918 volledig afgegraven tot zelfs 50 cm beneden het maai-veld. De voormalige wierde is nu een laagte en heeft daarom op de hoogtekaart een blauwe kleur. Dwars over de verdwenen wierde loopt nu de Provincialeweg Sauwerd-Winsum. Het afgesneden deel van de weg maakte ooit deel uit van de rondweg van de wierde en is bewaard gebleven als fietspad. Op de flank van de Wetsinge II lag de borg Nieuw Onsta. De ons inmiddels welbekende "nieuwe Nederlander" Ary de Graaff was één van de laatste bewoners. De borg werd in 1789 verkocht en ruim tien jaar later afgebroken.

Afb. 1 De knik in de Karspelweg achter Wetsinge.

De route begint bij Wetsinge I (1 op de Topografische kaart, afb. 2). De wierde is grotendeels gaaf, 4 ha groot en 4.30 m + NAP hoog. Wellichter langs de toegangsweg een groot gapend gat. Hier werd een stuk afgegraven. Bovenop de wierde stond een tufstenen kerkje dat helaas in 1840 werd afgebroken. Het kerkhofje bleef bewaard evenals de fraai gerestaureerde 13e eeuwse pastorie, waarin zich een aantal originele bouwkundige elementen bevinden. In de muur van de pastorie zitten enkele tufstenen die afkomstig zijn uit de verdwenen kerk. Tegenover het kerkhof staat de

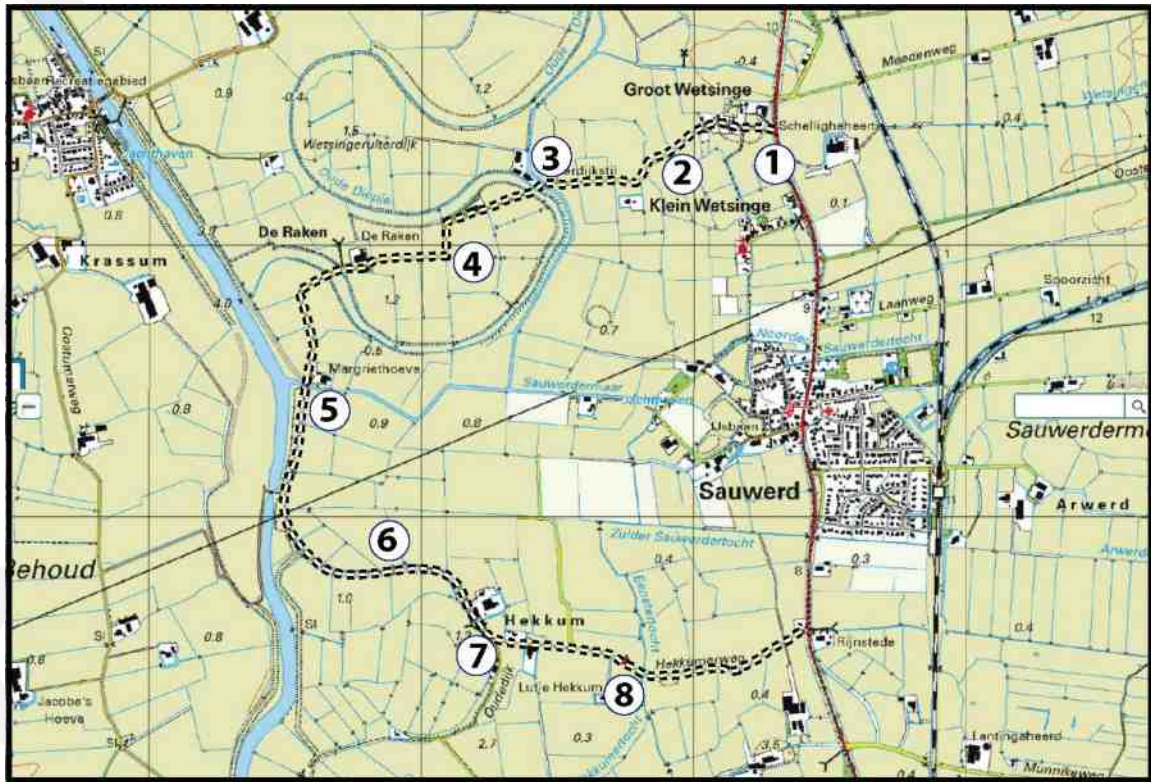
herbouwde kosterij die uit het einde van de 16e of het begin van de 17e eeuw moet stammen. Hier werd vroeger les gegeven aan de kinderen van het dorp. Ergens diep in de wierde moet een voor-christelijk grafveld liggen. Er werd ooit een skelet opgegraven met als bijgift een snoer kleurige kralen. Een deftige dame dus.

We dalen de wierde Wetsinge I af en gaan "achteruit" richting het Reitdiep. Na ongeveer driehonderd meter maakt de weg twee maal een opvallende knik (2). Zie afbeelding 1. De kromme sloten die hier de weg doorsnijden vormen de restanten van een zeer oude Hunzeloop. Het is de verdwenen meander waarlangs meer dan 20 eeuwen geleden zowel Wetsinge als Sauwerd zijn ontstaan. Op de hoogtekaart geeft een donkergroene band aan hoe deze meander gelopen heeft. Uit de afstand tussen bochten in de weg en de breedte van de groene band op de kaart blijkt dat de verdwenen getijdenrivier zeker 75 meter breed moet zijn geweest. Het is van belang dat deze oude sloten bewaard blijven. Het zijn de tekens die ons de oorsprong van het landschap leren lezen.

We passeren de brug over de Wetsingermaar (3). Dit diep werd in 1640 gegraven toen een groot aantal Hunzebochten werd afgedamd en rechtgetrokken. Om het overvloedige water uit de meeden via de Wetsingermaar op de rechtgetrokken Hunze te kunnen afvoeren, werd naast de oude Hunzebocht deze nieuwe waterloop gegraven. Vanaf het bruggetje zien we in zuidelijke richting de oude en nieuwe bochten gebroederlijk naast elkaar liggen. De grens van de voormalige gemeente Adorp liep langs de buitenbocht van de oude bedding en niet langs de Wetsingermaar.

In het gedeelte dat nu volgt, komen we zowel links als rechts van de weg diverse afgesneden meanders van de Hunze tegen. Het resterende stroompje wordt het Oude Diepje genoemd. De voormalige beddingen liggen als grote, sierlijke bogen in het landschap. Bij de knik in de weg hebben we een fraai uitzicht op de meander met op de achtergrond de molen en zadeldak-toren van Garnwerd (4).

Tussen de beddingen is het land hoog opgeslibd tegen de oude Hunzedijken. Omdat de dijken op ruime afstand van de rivier werden gelegd, is hier veel buitendijks land ontstaan. Plaatselijk is het hoogteverschil tot 2 meter opgelopen. Op de hoogtekaart is dit opgeslibde

Afb. 2 De topografische kaart schaal 1:25.000. De route is met een stippellijn aangegeven.

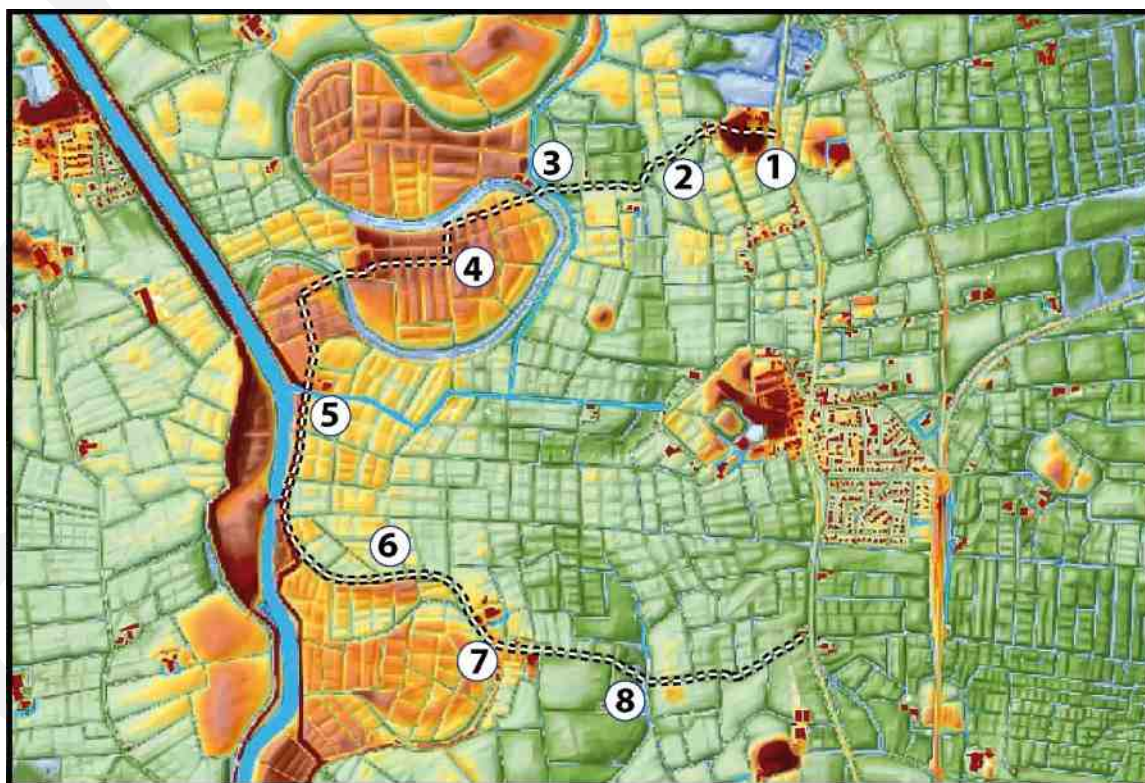
buitendijkse land aan de vrolijke oranje kleuren herkenbaar. Het is jammer dat de oude Hunzedijken in de jaren '40 van de vorige eeuw in het kader van de werkverschaffing werden opgeruimd. De samenhang tussen de dijken en het opgeslibde land tussen de dijken is daardoor verloren gegaan. Omdat de dijken zijn verdwenen ligt het voormalige buitendijkse land nu als een kleirug in het land. Als men staande bij het haventje van Sauwerd richting Garnwerd kijkt, kan men bij lichte nevel dit kleipakket als een reusachtige wierde zien liggen. Ook hier is geen sprake van een "Reitdiepdal".

Even voorbij de boerderij de Raken gaan we dwars door

Afb. 3. De omgeving van Hekum op de kaart van Haubois van 1641. Het noorden is beneden.

de bedding richting Reitdiep. Als we de boerderij de Margriethoeve passeren, komen we bij de Wetsingerzijl (5). Sedert de afdamming in 1877 van het Reitdiep bij Zoutkamp staan hier de sluisdeuren open. De zijl werd in 2012 gerestaureerd en ligt er weer keurig bij. Het fietspad loopt nu pal langs het Reitdiep, gaat voorbij aan de brug over de Wetsingersluis en verlaat bij een coupure het diep. Hier begint het fietspad naar Hekum. Rechts van het fietspad ligt een klein, zeer regelmatig gevormd dijklichaam (6). Deze dijk is gereconstrueerd in het kader van de Ruilverkaveling Sauwerd. Een beetje nep dus. De oorspronkelijk dijk lag rond de bocht van Hekum of Adorper Rak. Deze bocht werd in 1661 afgesneden. Het was ooit een gevaarlijke Hunzebocht; zowel om te bedijken als te bevaren. De bedding is door opslibbing vrijwel verdwenen. In het gehucht Hekum komen we bij een driesprong (7). De kaart van Haubois uit 1641 (afb. 3) laat zien dat hier nog niet zo veel is veranderd. Als we rechts zouden afslaan, volgen we weer de dijk. Dit keer geen nep! Dit is het enige fragment van het uitgebreide stelsel van Hunzedijken dat bewaard is gebleven. Onze route gaat echter linksaf. Rechts passeren we eerst een "onrustig" weiland. Hier liggen de restanten van een huiswierde. De boerderijen rondom deze driesprong liggen eveneens op huiswierden. De archeologe Miedema die de meeste wierden in Groningen heeft onderzocht, concludeerde dat de bewoning van de huiswierden in Hekum rond 800 is begonnen en mogelijk doorliep tot ca 1400.

Afb. 4. De hoogtekkaart van het wandelgebied. De blauwe kleuren zijn de lage gronden; de gele en groene kleuren de

hogere gronden. De hoogste gronden zijn oranje gekleurd; de wierden bruin. Bron: Bas van de Wetering.

Als we de weg vervolgen, passeren we al snel opnieuw een zeer oude meander (8). Ook hier knikt de weg twee keer. In het veld is de knik veel duidelijker dan op het kaartbeeld. Zie afbeelding 5. De laagte tussen de twee bochten is ca 130 meter breed. Op de hoogtekkaart is de voormalige bedding weer herkenbaar aan een brede donkergroene band. Deze meander zal uit dezelfde periode dateren als de bocht bij Wetsinge. Het is duidelijk een voorganger van de bocht van Heksum. Midden in de bedding staat een gasterminal. Aan de oostzijde wordt de laagte begrensd door de flinke waterloop; dit is de Eenstertocht.

Als we de oude bedding zijn gepasseerd (na de tweede knik), ligt het grasland rechts wat hoger. Dit perceel ligt op de oeverwal van de oude meander. Langs de slootranden slingeren stukken baksteen en kogelpotscherven. Hier heeft ooit een dorpje gelegen. Miedema herkende hier een zestal boerderijplaatsen. Ook deze werden rond 800 bewoond en omstreeks 1400 verlaten. Het waren echter geen verhoogde huiswierden zoals bij de driesprong in Heksum. Omdat de locatie van nature al verhoogd was, ging men hier direct op het maaiveld wonen. Miedema heeft hier tijdens haar onderzoek honderden potscherven opgeraapt. Allemaal van handgevormde kogelpotten.

Afb. 5. De knik in de weg bij de Eenstermaar. Op de achtergrond de Hoge Wier.

De huiswierden en boerderijplaatsen nabij Heksum werden bewoond in een periode waarin de Hunze weinig activiteit vertoonde. Zo rond het jaar 1000 stelde de rivier niet veel meer voor. Doordat de Hunzeboezem nabij Eenrum steeds verder dichtslabde, kon het Hunzewater de zee nog maar met moeite bereiken. Dat gold ook voor het vloedwater. Die situatie veranderde plotseling rond 1200 toen de Hunze contact maakte met de inmiddels ingebrooken Lauwerszee. De rivier kreeg hierdoor de ruimte en werd bij stormvloed weer een machtige stroom. Dat hebben de bewoners geweten.

Vele tonnen slib werden in deze periode met de vloedstroom tot diep het binnenland meegesleurd. In de Westerbroekstermadepolder slibden oude meanders dicht met zware zeelei. Tot in het Zuidlaardermeer was de invloed van de zee merkbaar. Daar zwommen platvissen. Berend Botje komt niet voor niets uit Zuidlaren. Zelfs in de stad Groningen kwam het slib terecht. Bij een opgraving in de Agricolastraat kwam een dikke laag klei tevoorschijn die daar in de 13e eeuw moet zijn afgezet. De ontketende Hunze zal voor de stadgers en Ommelanders wel de aanleiding zijn geweest om de Hunze te bedijken. Men kan zich goed voorstellen dat het dorpje langs de Eenstermaar en de huiswierden in Heksum in deze periode werden verlaten.

Het laatste deel van de route brengt ons weer naar de Provincialeweg. Aan de horizon rechts ligt de Hoge Wier. Het is een kleine wierde, ca 2.5 ha groot en 3.50 m hoog. Vanwege de aanleg van een mestkelder werd hier in 2011 een kleine opgraving uitgevoerd. De archeologen troffen ook hier weer talloze kogelpotsherven. Ongeveer 1.5 kilo. Ze deden echter een opmerkelijke bevinding die ze moeilijk konden verklaren. De wierde werd ergens in de 13-15e eeuw in een eenmalige actie met minstens 1 meter opgehoogd en tientallen meters uitgebreid. Dat is een ongebruikelijk laat tijdstip voor de uitbreiding van een wierde. Het is niet ondenkbaar dat de vrees voor de ontketende Hunze de aanleiding is geweest voor deze ophoging.

Het lijkenhuisje op het kerkhof van Adorp

door Ben Kwerreveld

Op 22 januari 1852 ontvingen burgemeester en wethouders van de gemeente Adorp ter informatie een bericht van de Gedeputeerde Staten van Groningen. In dit bericht werd vermeld dat: *De kerkvoogden en notabelen van de Hervormde kerk van Adorp en Harssens toestemming wordt verleend ten einde tot uitbreiding der begraafplaats, van het daaraan grenzende pastorieland een stuk grond van een achtste bunder aan te kopen voor f 2.000 per bunder, en dus voor f 25.*

Er wordt dus melding gemaakt van de uitbreiding van het kerkhof van Adorp in 1852. Mogelijk is toen ook het lijkenhuisje gebouwd, maar meer voor de hand ligt dat dit pas gebeurde toen de wet van 1872 van kracht werd, en de bouw van een lijkenhuisje verplicht werd. In 1897 stond het lijkenhuisje er zeker, want in dat jaar heeft de gemeenteopzichter het totale kerkhof opgemeten en uitgetekend. Daarbij heeft hij ook de reeds gebruikte graven aangegeven. Op deze tekening staat het lijken-

huisje op dezelfde plek als waar het nu nog staat. Voor zover bekend, is het lijkenhuisje in Adorp één van de drie houten lijkenhuisjes in de provincie Groningen, maar wel de oudste van deze drie. De wanden zijn gemaakt van dikke, gerende (schuin toelopende) planken, die verticaal geplaatst zijn. Het dak is gedekt met grijze dakpannen. De daklijst is voorzien van geschulpte windveren. Ook aan de zijgevels onder de dakpannen zitten geschulpte lijsten. Helaas zijn er enige jaren geleden door de gemeente Winsum aan deze geschulpte lijsten kunststof dakgoten geplaatst, waarbij de schulpen, die onder de dakgoten uitstaken, zijn weggehakt. Er is contact hierover geweest met de gemeente Winsum; deze neemt binnenkort contact op het de Historische Kring om te kijken hoe het lijkenhuisje weer in de oorspronkelijke staat is te herstellen. Het lijkenhuisje wordt nu gebruikt als opslagplaats voor materiaal dat bij begrafenissen wordt gebruikt. Zo staan er grafschotten die de doodgraver plaatst in het vers gedolven graf om instorten te voorkomen.

Ook staat er een rijdende baar (afbeelding). Met het plaatsen van de lijkstap op deze rijdende baar konden de dragers een lijkstap gemakkelijker over het kerkhof verplaatsen naar het gedolven graf. Er liggen ook een aantal gietijzeren slagnummers. Het kerkhof is verdeeld in slagen. Dat zijn vakken waarin de graven werden gedolven. Deze slagnummers zijn steeds een belangrijke plaatsbepaling geweest. Verder ligt en staat er nog ander materiaal, waarvan de betekenis niet geheel duidelijk is.

Oud Nieuws

Op de website van de Groninger Archieven werd het volgende "schoolmeesterrapport" uit 1828 over Sauwerd aangetroffen. Voor het gehele rapport zie de website.

1. Hoe is de naam van uwe woonplaats?

Sauwerd. De oorsprong van derzelve benaming is my onbekend.

2. Welke gehuchten en buurtschappen liggen in dezelfde? Hoe ver en in welke strekking liggen deze gehuchten of buurtschappen van de kerk? en wat weet gy, nopens den naamsoorsprong van ieder derzelve en van de plaats uwer woning zelve?

Arwerd een buurtschap, een vierde uur van de kerk ten Zuidoosten van Sauwerd, de naam Arwerd, weet ik niets meer van op te noemen.

3. Welke rivieren, stroomen, maren, kolken of diepen worden in uwe kerkelyke gemeente gevonden? en welke is derzelve loop en uitwatering?

In onze Gemeente is een Maar, het wordt genaamd Sauwerder Kerspel, maar zyn begin nemende ten Westen van Sauwerd heeft zyn uitwatering in het Wetsinger Zyl maar door de Wetsinger Zyl in het Reitdiep. Nog een uitwatering dat de groote AE wordt genaamd, nemende zyn begin ten ZuidOosten van Sauwerd, een half uur van het dorp, lopende naar het noorden in het Wetsinger Zyl maar, door de Wetsinger zyl in het Reitdiep.

4. Welke zyn er de voortbrengselen uit ieder der drie natuurryken?

Uit het Dierenryk: Koeyen, Paarden, Schapen, Zwynen. Plantenryk, Tarwe, Rogge, Garst, Raapzaad, Erwtten, Paardeboonen, Haver, Kool en Aardappelen. Delfstoffen, Kleiaarde.

5. Welke is de grondgesteldheid in de uitgestrektheid van uw kerspel? Hooger en dieper?

Ten Westen heeft het zware Kleiaarde van onderen knipklei en ten Oosten van Sauwerd de meden genaamd bestaande uit eenig kleigrond met zandvermengd zynde ook eenige zwavelachtige deelen.

6. Welke kunsten of wetenschappen worden daarin beoefend?

Kunsten of wetenschappen worden hier weinig beoefend.

7. Welke Fabryken, Trafyken of Handwerken worden daarin gedreven?

Drie winkels in Kruidenierswaren. Een Herbergier. Een Radenmaker, Een Kuiper, Een yzersmid, drie schoenmakers, waaronder twee zyn, die het Leerlooÿen tot hun eigen gebruik waarnemen.

8. Welke is de luchtgesteldheid in uwe stad, in uw dorp of in uw gehucht?

Een onbestendige en koude luchtgesteldheid.

9. Hoe vele kerken, scholen, leesgezelschappen en zanggezelschappen bestaan er?

Een kerk, een school en niets meer.

10. Welke middelen van bestaan hebben de inwoners van uwe woonplaats?

Meest allen uit den boerenstand.

11. Welke plaatselyke byzonderheden zyn u nog bekend, die onder geene der vorige vragen kunnen beantwoord worden? Hieronder kan men ook nemen de Burgten en de voormalige Burgten, spookverschyningen en dergelyke bygeloovigheden, welke van ouden tyd zyn, en voorzeker op daadzaken van den tyd steunen, of uit heidenschen tyd afkomstig zyn; overleveringen, byzondere kinderliedjes of oude gezangen, die algemeen bekend zyn; oudheden, merkwaardigheden, geboorte van geleerde, kundige, dappere en verdienstelyke mannen van allerlei stand; enz.

In vroegere tyden stond te Sauwerd het Slot der Heeren van Onsta, vermaard om deszelfs sterkte, doch dat in den jaar 1400 door de Groningers vernield is, en in den jare 1721 is het tot aan den grond afgesleten, het was met twee wyde grachten omringt, nu is het voor eenige jaren weder met een kleine woning voorzien.

Tekene my A.H. Buttema
Schoolonderwyzer te Sauwerd.

Bron: <https://www.groningerarchieven.nl/onderzoek/schoolmeesterrapporten/s-t/sauwerd>

Tips

Het slavernijverleden in Groningen

De Gouden Eeuw in Nederland had een keerzijde in de vorm van slavenhandel en slavernij. Dat gold ook voor Groningen, waar een eigen Kamer van de West-Indische Compagnie werd opgericht met een scheepswerf aan de Noorderhaven. Van daaruit voeren schepen naar de Afrikaanse kusten om tot slaaf gemaakte Afrikanen op te kopen en ze naar de overzijde van de Atlantische Oceaan te verschepen. Vooraanstaande Groningers investeerden in de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC), de West-Indische Compagnie (WIC) en in plantages in Suriname en op de Antillen. Na het afschaffen van de slavernij werden velen van hen of hun nazaten in Nederland financieel gecompenseerd voor het verlies van hun slaven; dit gebeurde ook in de stad Groningen en Ommelanden.

Deze gids voert u langs ruim 60 locaties, gelegen langs een wandelroute in de stad en meerdere fietsroutes in de provincie. Omdat op 1 juli 1863 in Nederland de slavernij werd afgeschaft, wil men voortaan van 1 juli landelijk de herdenkingsdag van de slavernij maken.

Sporen van het slavernijverleden in Groningen

Auteurs: Margriet Fokken, Barbara Henkes

ISBN 97890 5452 323 9 / NUR 693

128 pagina's; geïllustreerd en in kleur; € 15,00

PS. In dit boek worden ook besproken Arij de Graaff, van 1766-1788 Heer van Onstaborg, Sauwerd en Wetsinge en zijn pleegvader de Zweedse kapitein Jurriaan Gustaaf Lindenbergh, evenals diens befaamde oom, de Zweedse kapitein Thomas van Seeratt,

Colofon

DIEPGANG is een uitgave van de Historische Kring Ubbega en wordt drie keer per jaar gratis aan de leden van de Historische Kring toegezonden.

Redactie

Gerta Boonstra, Oosterstraat 12, Sauwerd, gertaboonstra@planet.nl

Jan de Groot, De Groenlanden 16, 9771BV Sauwerd, groot593@gmail.com

Bé Kuipers, Noorderweg 13, 9771BP Sauwerd, be.kuipers@gmail.com

Ben Westerink, Zuiderstraat 5, 9774PL Adorp, b.h.c.westerink@rug.nl

Contactadressen Historische Kring

Gerta Boonstra, Oosterstraat 12, 9771AS Sauwerd, gertaboonstra@planet.nl (secretaris)

Ben Kwerreveld, Zuiderstraat 1, 9774 PL Adorp, kwerrod@gmail.com (penningmeester/
ledenadministratie)

website: www.ubbega.nl

De contributie bedraagt € 15,- per jaar, te voldoen door automatische incasso.

De prijs bij losse verkoop (nummer van 12 pagina's) is € 2,50 per stuk.

Diepgang wordt geprint bij de Opmaakfabriek te Groningen.

ISSN: 2468-841X

Overname uit deze uitgave is toegestaan met bronvermelding.